

על 'חרוב לשבעים שנה' בראי הפשט ועוד (ב) / המשך מגליון 95

יהושע ענבל

זמן המשנה החרוב היה מצוי מאד ונחשב כגידול מרכזי ומשמעותי, ומוזכר רבות במשנה (עד שבירושלמי הציעו שנפרש 'פרי עץ הדר' - זה החרוב). אבל בבבל לא היה מצוי החרוב כלל, ומכאן מיעוט אזכוריו בתלמוד, למעט בעניני אגדה המספרים על ימי התנאים. לכן לא פירשו האמוראים יותר מדי בנושא החרוב וזמן גידולו, לפי שלא היה הדבר מצוי לפניהם. בימי הביניים התחזק השימוש בו באיזור, ואף נקבעו המדות של 'גרה' ו'קארט' לפי גרעיני החרוב.

אמנם במקרא החרוב אינו נזכר כלל, למרות שממצאים מלמדים כי מוצאו של החרוב הוא מאיזור אגן הים התיכון והיה מצוי כאן גם בימי קדם (כסלו מ' (תשמ"ח), "ההיסטוריה של החרוב בארץ", חלמיש, 6, עמ' 20). היו שתמהו מדוע אינו מן הפירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל, אך על זה יש לומר שאין החרוב נחשב כמאכל משובח. רק בימי הגלות, כשירדה פוריות הארץ ונשחתו הגידולים המשובחים יותר, פנו לחרובים המחזיקים מעמד גם בתנאים קשים יותר. ואמנם לדעת רס"ג 'נכאת' המוזכר בפרשת מכירת יוסף הוא ה"כ'רנוב" (שמו הערבי של החרוב; ראו עוד: ג"ח ולדנברג, 'מזמרת הארץ', דאצ'ה, גל' 73, עמ' 2). מן החרוב היה אפשר להפיק נוזל הדומה לדבש, כפי שמספר רבי יוחנן (בבא בתרא צא, ב): "נהירנא, כד הוה בצע ינוקא חרובא, והוה נגיד חוטא דדובשא על תרין דרעוהי" [=כשילד בצע חרוב, נמשך חוט של דבש על שתי ידי; וכן בירושלמי סוטה א, ח]. גם בימי הביניים הזכירו רופאים את "ריבת החרוב", כך יצחק הישראלי (מת ב-953) ואבן סינא (980-1037) שהפליגו בסגולותיה הרפואיות. בכלל היה החרוב נפוץ מאד ושימושי מאד בימי הביניים (עמר ז' (תשנ"ג), "עדויות על נוף הצומח הטבעי ביהודה ובשומרון בתקופת ימי-הביניים", שומרון ובנימין, ג, עמ' 110-124). ולכן פירושו של רס"ג מתאים מאד לזמנו בו נחשב החרוב כמקור לייצור דבש משובח ויקר.

כך או כך, יש לשים לב כי הקדמונים כלל לא התקשו בשאלה מציאותית זו של זמן גידול החרוב. והסיבה כפי שנתבאר: החרוב גדל בארצות הים התיכון, ורבותינו שבארצות אשכנז לא זכו לראות את החרוב ואת דרכי גידולו. כיוצא בזה כתב מהר"ם חביב בספרו כפות תמרים (סוכה לב, א): "פרש"י והר"ן.. ודבריהם תמוהים, דאנחנו הדרים בא"י שדקלים מצויים בינינו עינינו הרואות.. ובארצם של התוס', כיון שאין לולבים גדלים אלא שולחים להם מארץ רחוקה.. סוברים דתחלת ברייתם.. אבל בא"י ומצרים דשכיחי דקלים אנו רואים..".

על טעויות הנובעות מריחוק גיאוגרפי

בנושא נוסף רואים את ההשלכות של הריחוק הגיאוגרפי מן התופעות המתוארות: התוספות (חולין קלא, א) מקשים מדוע אין דין 'פרט' בזיתים? לפי הידוע לנו על דרך מסיקת הזיתים לא שייך בהם את ה'פרט' מבחינה טכנית, שכן פרט שייך בלקיטה ידנית כאשר המלקט שכח לקחת פרט יחיד, ואילו הזיתים אינם נלקטים כי אם נמסקים: מניחים מחצלת על הקרקע, ומכים את העץ והזיתים נופלים. המוסק אינו יודע בכלל מאיזה ענף נופלים הזיתים וכמה נשארים על הענף.

על 'חרוב לשבעים שנה' בראי הפשט ועוד (ב) יהושע ענבל

1

השיר "תפלה" לרא"א קפלן / נוסח אחר

4

יהודה הערשקאוויטש

מקור מודרש נעלם בספר 'לקוטי ראובני' על התורה

5

חזקיה סופר

תגובות

על 'שתי דרכים, שתי בחינות' / עיונים באגרת המוסר לר"ס

6

שמואל ולדנברג

על 'הערה על פירושי הטור לתורה'

7

יצחק אייכן

8

שביבים

ראה גם את דברי הרמב"ם במורה הנבוכים (ג, כט) המביא כדוגמא לכסילים המאמינים הנמנעות¹, על אדם שהגיע מהודו לבבל וסיפר על אילנות ענקיים, ובין השאר סיפר שעלה אחד שלהם "מתכסים בו שני אנשים". בזמן שאנו יודעים שאכן ישנם באיזורים הטרופיים עצים ענקיים עלים (העצים ממשפחת הלופיים למשל, יש שפרחיהם מגיעים ל-3 מטר האחד!).

כיוצא בדבר, ב"גידולי טהרה" (סימן רא, אות יא) כתב שאינו יודע מהו גודל "כמוציא רמון", וראה פעם כי הרימון כגודל ראש תינוק. זה כמובן משום שהרימון ממינים שנשתבחה בהם א"י, אבל לא היה מצוי באשכנז.

וכן לגבי גבולות ארץ ישראל, ידועים דברי הרמב"ן שהשיג על רש"י (בראשית מח, ז) הכותב כי רחל נקברה מחוץ לגבולות א"י. בהמשך מציין הרמב"ן כי הגיע לארץ ישראל ובדק את הדברים, ולא יתכן שהיא קבורה בחו"ל. לגבי ים סוף כתוב בספורנו (שמות יג, ז): "הדרך הקצר והישר לילך מארץ מצרים לים סוף הוא דרך ארץ פלשתים". לפי הידוע לנו זה בלתי אפשרי (גם ברש"י בפרשת הגבולות משמע שים סוף סובב את א"י ממזרח). ראה גם בפירושו הגר"א ליהושע (פרק טו) שמפרש מה שכתוב שם בין גבולות הארץ "הלשון" - דהיינו פיצול הירדן והיה אחד מהם דרומי. ולכאורה הוא לשון ים המלח הידוע, ואין בירדן שום פיצול (וכן בישיבה יא, טז מוזכר "לשון" ים).

מפורסמת גם קביעת הרמב"ם (פרק ב מהל' ציצית) כי החלזון לתכלת נמצא בים המלח. וכתב ה"תפארת ישראל" בהקדמה לסדר מועד: "חזינן מהכא שיש בריות בים המלח ולא כמורגל בפי העולם". אולם ברור שהחלזון לא היה בים המלח, ככתוב בתלמוד שהיה בין עכו לצידון בחלק זבולון. ומסתבר שכוונת הרמב"ם לים התיכון, וחילף את המושג 'ים המלח' שבמקרא המתכוין לימה של סדום. אמנם ב'כסף משנה' לא הבין כך אלא כהתפא"י (ובזהר כתוב שהוא בים כינרת, וגם זה תמוה כנ"ל). [וראה עוד בהרחבה: ח"י כהן, 'חלזון, איה מקום משכנו?', דאצ"ה, גל' 44, עמ' 3 ותגובת א' שלזינגר, גל' 45, עמ' 2]

ראה עוד בפירושו המשניות לרמב"ם סוף מסכת מעשרות, המפרש את המונח "שום בעל בכי" - שהחוטכו בוכה. ואמנם לא מצינו תופעה זו אלא בבצל, ובעל בק הוא שם מקום בבקעת הלבנון על יד ארץ ישראל, כמו שכל המינים שם ממקומות הגובלים בא"י.

וראיתי להרב מהרי"ץ חיות שנתעורר בנושא זה על הרמב"ם וכתב (בהקדמת 'דרכי ההוראה'): "ושני אלו החכמות העוזרות היינו חכמת קורות העתים וחכמת הבקורת נעלמות היו מרבינו הרמב"ם ולא החשיבם למאומה". אבל אין דבריו מדויקים, שהרי הרמב"ם ייסד את כל טעמי המצוות על ידיעותיו בהיסטוריה ובקורות העתים, על פי מה שמצא בכתבים עתיקים (במורה הנבוכים, חלק ג), והרבה דברים מעיר הרמב"ם בצורה ביקורתית.

דוגמאות נוספות לטעויות שנגרמו כתוצאה מריחוק גיאוגרפי, ראה בשו"ת רדב"ז מכתב יד סימן קמא (התשובה עוסקת בדיון ריבוי זוחלין על הנוטפין): "מיהו אני רוצה להוכיח בעיה"ת שאפילו היה המנהג במצרים מימים ראשונים לטבול.. וכגון שראו החכמים או ידעו שהיו טובלות בדרך זה ושתקו אפילו הכי אני אומר שראוי לבטלו ואל תשיבני מהנגידים או מראשי הישיבות שהיו במצרים שלא מיחו בדבר דדילמא מקום הניחו לי ואין הקב"ה מקפח שכר כל בריה ואפשר שלא נתנו לבם לזה או שמא לא נודע להם שיש גשמים בדרום כי לפי הסברא הראשונה כך הוא דבהתקרב אל השמש יגדל החום והיושב כי השמש סובב אל דרום, ולדעת כי בהתרחק השמש מקו השוה ירבו הגשמים בדרום לא ניתן אלא למתעסקים בחכמת התכונה".

ועיין עוד בספר הברית (מח, א): "מצאו החלק הנקרא אמריקה לא כאשר דמו הרבה מחכמי ישראל בימי קדם והמה גדולי הערך נשיאי יהודה ואנשי השם הרד"ק ז"ל וא"ע ז"ל בעל צורת הארץ והישראל ובעל שבילי אמונה ורשב"ג כאשר אמר בתפלתו הנקרא כתר מלכות.. וע"פ הדברים האלה שקעו הרבה חלקי אש דת למו בתוך המים אשר בדמיונם בעשותם פירושים על כמה פסוקי התורה הקדושה על פי ההנחות הכוזבות האלה" (הוא

1 "הנמנעות" הוא בעצם כינוי למה שנוגד את ההנחות האריסטוטליות, המיוסדות על פילוסופיית העולם הארי. כך בין הנמנעות האלו מנה הרמב"ם את ספינת הברזל העפה בשמיים. ההנחה היא שלצמח יש כח זן ומחיה שאינו יכול להתפשט מעל לשיעור הצמח המצוי, כמו שהניח הרמב"ם שלא יתכן שהאדם יעבור את שנותיו משום שאין לכה החיוני שלו אפשרות להתקיים יותר משיעור מסוים של שנים (בזמנו מקובל לחשוב כי ההזדקנות היא פגם גנטי, ואילו כח החיים מצד עצמו הוא בלתי מוגבל. עצי הסקויה חיים 4000 שנים).

עצמו כתב דבר תימה יותר מזה בספרו דף פד, ב: "ודע כי עין הרע מזיק יותר כשהוא עובר דרך זכוכית כענין השמש ששורף יותר דרך זכוכית מגדלת לכן ראוי ליזהר בחלון יותר".

ראה גם את דברי מהרח"ו (עץ חיים שער ח, פרק א) שבת היענה מחממת ומגדלת ביציה במבטה ובראייתה בלתי שתשב כמו שאר העופות הרי שיש ממשות בראיה וכו', וכן כתב רמ"ע מפאנו (מאמר מאה קשיטה, סימן עא). ועל פי דבר זה כתב בסדור יעב"ץ שיש מקומות שנהגו ליתן ביצת בת יענה בבהכנ"ס לעורר על כח הכוונה וההתרכזות, וכן ה' מנהג בכ"מ, ויש שהיו מציירים צורת בת יענה וביצתה בתקרת בהכנ"ס (וראה עוד: י"י סטל, 'עשית מים תלויה בכותל בית הכנסת', דאצ"ה, גל' 81, עמ' 2, הערה 12). אכן בימינו נראה לעין שהיען דוגר 40 יום על הביצה ומזה מתחממת ותו לא. וכנראה ידיעותיהם על בת יענה היו מכח השמועות כי לא היה מצוי בארצותיהם.²

עוד ענין דומה לזה, הוא שנחלקו המפרשים מה היא "כי יונית", שכמובן היא האות C הלועזית. ב"פני משה" (פרק קמא דערובין) כותב שכמין כי היינו כמין גאם. ורע"ב (מנחות, פרק ו) כתב שהוא כעין ט' שלנו. אולי בחר רע"ב באות זו מחמת עיגולה של האות, אבל זה גרם לבעל תו"ט שכתב שעיין בא"ב היוני ולא מצא שם שום אות כמין ט'. אולי חיפש ט' ממש, ולא הסתפק באות C הנ"ל. ובתוס' מנחות עה, א כתבו: יש מפרשים כמין ג' ויש מפרשים כמין נ'. ובמאירי הוריות יב, א ופירוש המשניות לרמב"ם מבואר שפיר.

גם בפירוש מעשה בראשית מתחדשים הפשטות בכל דור על פי חכמת הטבע, כפי שכותב המלבי"ם (פרשת בראשית): כל פרושי המפרשים הקדמונים למעשה בראשית נארגו על קורי עכביש של ענין הגלגלים וקעת התברר שאין כלל גלגלים במציאות וכו' והשמים הם האטמוספירה כו' (ובאמת גם למלבי"ם קרה כזו, מש"כ שהחלל מלא באָתָר. וכבר הוכיחו שאינו כן. ראה גם דבריו בפרשת כי תשא, 'מכתב אלהים' שהאוויר הוא ספירי ונהפך לאבן והקול נהפך לאש וכך נהי' למציאות מה שעושה הטבע בשנים הרבה נהיה ברגע א'. וכל זה גם אינו לפי הנודע בזמנינו).

ובכמה מקומות התחבטו המפרשים האם לקבל דברי החוקרים ולשנות על פיהם את הפירוש בדברי חז"ל. בענין הקשת למשל, שלפי המקובל נוצרת משבירת קרני השמש דרך טיפות המים, כתב האבן עזרא "אם נאמין לחכמי היוונים", ואילו הרמב"ן כותב: "ואנחנו על כרחנו נאמין לחכמי יוון" (עיין ריטב"א פסחים ל, ב: "אלו דברי הרמב"ן ז"ל ואע"פ שיש בשיטה זו דברים שהם כמי שאין עליהם מופת לתת כח משונה במים בענין זה, הענין מכריחניו לפרש כן, אבל מגדוה"ד יש שחולקין וכבר היתה המלחמה חזקה").

גם בדורות האחרונים נמצאים לפעמים בדברי הפוסקים דברים שלכאורה סותרים למציאות הנראית לעינינו. כך ה"משנה ברורה" כותב (ביאור הלכה, סימן עה) שצואת כלב אין להחמיר לברך נגדה דקים להו לחז"ל דליכא ריח, ועל כרחנו מה שכתב השולחן ערוך 'ואם יש להם ריח' לא קאי עליהם. וצריך עיון שבמציאות חזי' דאיכא ריח רע מאד, אם כי יש כלבים דליכא מ"מ הוא דבר המצוי מאד שיש ריח רע ואין בזה ספק. ה"חזון איש" בספר בכורות לדף ז, ב כתב (העולה לו מתוך שו"ט הגמ') שדג מוציא ריעי מפיו ומוליד מפיו ואין לו מוצא מן המיעיים, והדבר צ"ע דלפי המציאות נראה שאינו כן (ראה גם למהרש"ק בשו"ת "האלף לך שלמה", סימן קמג, שנראה שהבין שביצים ספנא מארעא יוכלו לגדל ולדות). וצריך עיון ובירור בכל דוגמא לעצמה, האם היתה אפשרות לכותב הדברים לבדוק אותם בעצמו לפי תנאי זמנו ומקומו.

2 ועל סיפורים שהועתקו לספרי חכמים אין להכביר, נביא לדוגמא מ"קרבן מנחה" למהר"י חאגיז, סימן ז, מה שהגידו לו מגידי אמת על הברדלס איך דרכו לצוד בני אדם וכו' וכל המעשיות שם לקוחים מהספר 'תכונות בעלי חיים' לאייליאנוס שחי בראשית המאה השלישית לספירה. ואותם מגידי אמת קראו בספר זה או בהעתקה ממנו, אבל כל המעשה לא היה ולא נברא.